

Kuşaklararası Manevi Güçlenme Eğitimi Programı*

Esra AYDINBAŞ**

Öz

Bu araştırma, okullarda kuşaklararası öğrenme programlarının özgün bir örneği olarak Kuşaklararası Manevi Güçlenme Eğitimi Programını ortaya koymakta ve programın çocuklar üzerindeki yansımalarını ele almaktadır. Taba-Tyler modeli esas alınarak geliştirilen program 12 oturumda, değer merkezli bir yaklaşımla hazırlanmıştır. Değişen toplumun göz ardı edilen ihtiyaçlarına eğilerek geleneksel ve kültürel değerlerin yeniden yapılandırılması ve güçlendirilmesi amacıyla toplumsal sorunlar ve yeniden kurmacılık felsefesini esas alan tasarımların bir örneği olan program, sosyal tecrit ve kuşaklararası mahrumiyete karşı kültürel kodlarımız ekseninde geliştirilecek politikalara bir öneri niteliği taşımaktadır. Bir örneğinin ilkökul ve huzurevinde denendiği Kuşaklararası Manevi Güçlenme Eğitimi Programının çocuklar üzerindeki yansımaları psikolojik sağlamlık ve insani değerler düzeyi açısından değerlendirilirken ayrıca çocukların, insani değerler, aile bağları ve farklı kuşaklara ilişkin algısı üzerindeki yansımaları ele alınmıştır. Bir karma yöntem araştırması olan çalışmanın nicel boyutunda; deneysel desenlerden yarı deneysel desen benimsenerek ilkökul 4. sınıfa devam eden 61 çocuktan oluşan çalışma grubu, deney ve kontrol gruplarına ayrılmıştır. Yalnızca deney grubuna uygulanan programın öncesinde ve sonrasında her iki gruba da ön test ve son test uygulanarak veri elde edilmiştir. Araştırmanın nitel boyutunda ise fenomenolojik model benimsenerek, yarı yapılandırılmış görüşme ve belge incelemesi teknikleri ile elde edilen veriler betimsel analizle çözümlenmiştir. Çocukların kavramlarında meydana gelen değişiklikler, programın değerler açısından kuşaklararası bir benzerlik oluşturduğunu gösterirken aynı zamanda insani değerler ile aile ve kuşaklararası ilişkilere ilişkin algıları açısından çocuklar üzerinde olumlu bir gelişmeye işaret etmektedir. Bu bulgular bağlamında program, kültürel aktarım ve toplumsal uyum sürecine sunması beklenen katkılar açısından önem taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler

Kuşaklararası Öğrenme Programları, Huzurevi, Çocuk, Yaşlı, Sosyal Değişim, Kuşaklararası İlişkiler, Kültürel Aktarım, İnsani Değerler, Manevi Güçlenme

* Yazarın doktora tezinden üretilen bu makalede ele alınan araştırma, 100/2000 YÖK Doktora Burs Programı kapsamında desteklenmiştir.

** Dr., esraserdaroglu@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-1765-2836

The Last Witnesses of The Tradition And The Children Intergenerational Spiritual Empowerment Training Program An Example of Application with Primary School Fourth Graders

Abstract

This study describes the Intergenerational Spiritual Empowerment Training Program as an original example of intergenerational learning programs in schools and discusses the effects of the program on children. The 12-session program, developed based on the Taba-Tyler model, has been designed with a value-centered approach. The program is an example of the designs that rely on social problems and reconstructionism with a view to restructuring and reinforcing traditional and cultural values by focusing on the ignored needs of changing society, and it constitutes a proposal for the policies that will be developed in line with our cultural codes against social isolation and intergenerational deprivation. The effects of the Intergenerational Spiritual Empowerment Training Program, first implemented at a primary school and nursing home, on children were assessed in terms of resilience and humanitarian values and, at the same time, its effects on children were assessed based on humanitarian values, family ties, and their perception on different generations. The research was designed as a mixed-methods study, an experimental design was adopted for its quantitative dimension, and the study group of 61 children who attended the fourth grade of primary school was divided into experimental and control groups. Before and after the implementation of the program for the experimental group, both groups were given pre-tests and post-tests. Phenomenological model was adopted for the qualitative dimension of the study, and the data obtained through semistructured interviews and document analysis were analyzed using descriptive analysis. Changes to the concepts of children not only show that the program has created an intergenerational similarity in terms of values but also signify a positive development for children as regards their humanitarian values and perceptions about family and intergenerational relations. In the light of these findings, the program is of critical importance for the contributions it will make to the process of cultural transfer and social harmony.

Keywords

Intergenerational Learning Programs, Nursing Home, Child, Elderly, Social Change, Intergenerational Ties, Humanitarian Values, Spiritual Empowerment.

Extended Abstract

Research Problem and Purpose

As the life expectancy of human beings increases, the ratio of elderly people to the general population gradually rises, and societies go through a process of demographic transformation. At the same time, societies and cultures start to resemble each other in the globalizing world, the nature of family ties and intergenerational relations change, and each society moves away from its own cultural codes. As generations are distanced away from each other due to changes, the way concepts and values are perceived and put into practice changes as well, negatively affecting their places and positions in each other's lives. The rate by which different generations have similar values is increasingly lower. The nature of intergenerational relations in a family and whether

family members can transfer values and culture to the next generation are critical for social harmony. However, intergenerational learning, which involves unofficial and multigenerational interaction in traditional society, cannot be attained in modern societies, and therefore, extra-familial planning is needed. In addition, this social need is of concern to every individual in society. Different generations need to interact with each other, and children need the presence and support of elders so that they can perform developmental duties in a healthy environment. Today, children experience intergenerational deprivation due to economic, demographic, and social changes, and their needs to this end go unsatisfied.

Given this, it is high time that intergenerational learning programs should be discussed today as every culture is indebted to intergenerational learning for its existence. As scientific research on this area is expected to provide policy-makers with important data, the present study is intended to offer suitable data for developing social policies based on our cultural codes against intergenerational deprivation and social isolation, which have adverse effects on children, elderly people, and every individual of the society, while coming up with a sample intergenerational learning program.

Research Questions

With a view to finding the effects of the Intergenerational Spiritual Empowerment Training Program on children, answers to the following questions were sought:

- Did the level of humanitarian values of the children who attended the Intergenerational Spiritual Empowerment Training Program differentiate?
- Did the level of resilience of the children who attended the Intergenerational Spiritual Empowerment Training Program differentiate?
- Did the family ties and views of intergenerational relations of the children who attended the Intergenerational Spiritual Empowerment Training Program differentiate?
- Did the concepts of humanitarian values used by children who attended the Intergenerational Spiritual Empowerment Training Program differentiate?

Method

This study describes the Intergenerational Spiritual Empowerment Training Program as an original example of intergenerational learning programs in schools and discusses the effects of the program on children. The 12-session program, developed based on the Taba-Tyler model, has been designed with a value-centered approach. The program is an example of the designs that rely on social problems and reconstructionism with a view to restructuring and reinforcing traditional and cultural values by focusing on the ignored

needs of changing society, and it constitutes a proposal for the policies that will be developed in line with our cultural codes against social isolation and intergenerational deprivation. The effects of the Intergenerational Spiritual Empowerment Training Program, first implemented at a primary school and nursing home, on children were assessed in terms of resilience and humanitarian values and, at the same time, its effects on children were assessed based on humanitarian values, family ties, and their perception on different generations. The Study Group consisted of 61 children who attended the fourth grade of primary school, with 35 children for the experimental group and 26 for the control group. The children regularly met elderly people in primary school and at a nursing home with an alternating schedule. The ages of the 30 elderly people who volunteered to participate in the study varied between 54 and 95, with an average age of 76. The research was designed as a mixed-methods study, and experimental design was adopted for its quantitative dimension, and the study group was divided into experimental and control groups. Before and after the implementation of the program for the experimental group, both groups were given pre-tests and post-test using the Child and Youth Resilience Scale (CYRS) (Arslan, 2015) and the Humanitarian Values Scale (HVS) (Dilmaç, 2007) to obtain quantitative data. Results were obtained by identifying differences in the answers by the experimental and control groups to the interview questions before and after the program. A summary of the analyses used is given in Table 1.

Table 1. Methods used in the analysis of quantitative data

Comparison		Method	
		If normal distribution assumption is true	If normal distribution assumption is not true
Child participants	Experimental-Control Pre-Test	Unpaired Samples T-Test	Mann-Whitney U Test
	Experimental-Control Post-Test		
	Experimental Group Pre-Test-Post-Test	Paired Samples T-Test	Wilcoxon Signed Rank Test

Phenomenological model was adopted for the qualitative dimension of the study, and the data obtained through semistructured interviews and document analysis were analyzed using descriptive analysis. Changes to the concepts of children were assessed as regards humanitarian values and perceptions about family and intergenerational relations of children.

Conclusion and Suggestions

The findings obtained through analysis of qualitative data indicated that the Intergenerational Spiritual Empowerment Training Program had made positive effects on the semantic world of children in terms of intergenerational

relations, family ties, and humanitarian values. When the achievements of children as regards humanitarian values were evaluated, the statements that changed in the last interview signify a positive development. The ability of the program to ensure cultural transfer made it possible for children to learn values from the living samples. It is possible to argue that meeting elderly people makes positive contributions to the value system of children. In addition, the children who participated in the program have developed sensitivity and positive perceptions regarding old age, intergenerational relations, and family ties. In addition, the change in the statements by children indicated that similarities in the meanings and perceptions of values were obtained both for the old and new generations.

Based on the findings obtained through analysis of the quantitative data, it was found that there was no statistically significant difference in humanitarian values and resilience post-test scores of the child participants in the experimental and control groups after the implementation of the Intergenerational Spiritual Empowerment Training Program ($p>0.05$). In addition, there was no statistically significant difference in the pre-test and post-test humanitarian values and resilience scale scores of the child participants in the experimental group before and after the implementation of the program ($p>0.05$). However, there was a statistically significant difference in the Humanitarian Values Scale sub-dimension of being peaceful scores of the child participants before and after the implementation of the program (the pre-test and post-test) ($p<0.05$). Accordingly, it can be said that the program has contributed to the children's being peaceful. The fact that the qualitative data have produced more positive and richer results than the quantitative data seems to be dependent on the children's ability to express themselves better in the face of open-ended questions. Positive results of the programs have clearly translated into concepts of children in the qualitative data. In the light of these findings, the program is of critical importance for the contributions it will make to the process of cultural transfer and social harmony.

It can be suggested that these data may contribute to the effectiveness of the measures to be taken in order to preserve cultural and spiritual values as well as originality in our time when social change is inevitable. If the Intergenerational Spiritual Empowerment Training Program, designed to be implemented in nursing homes and primary schools, is scaled up across our educational system with multiplication of similar programs, it may be beneficial in preserving and transferring the originality of cultural heritage and maintaining it, safeguarding the age-old respectability of elderly people throughout the process of social change, reinforcing intergenerational relations, and ensuring that both old and new generations nurture positive perceptions about each other. Intergenerational learning programs that can be administered in a targeted and planned manner throughout the academic year may be incorporated into the primary school curriculum for the purposes of value and culture transfer.

Giriş

İnsanın yaşam süresi giderek uzarken yaşlıların nüfustaki oranı günden güne artmakta; dünyamız ve ülkemiz bir demografik dönüşüm sürecinden geçmektedir. Değişim ve dönüşüm sürecinde kuşaklar birbirinden uzaklaştıkça kavramların ve değerlerin algısı ve pratiği değişmekte, bu durum farklı kuşakların birbirine ilişkin bakış açısını, birbirlerinin hayatındaki yeri ve konumunu olumsuz etkilemektedir. Bununla birlikte birbiriyle bağı kopan kuşakların değer benzerliği düzeyi giderek azalmaktadır. Bu bağlamda Adjaye ve Aborampah'ın (2004: 32-36) bulguları, bu düşünceyi desteklemekte; toplumsal uyum için ailede kuşaklararası ilişkilerin niteliğinin ve aile büyüklerinin kendinden sonraki aile üyelerine değer ve kültür aktarımı yapıyor olmasının büyük önem taşıdığını göstermektedir. Benzer bir çalışmada Barni, Ranieri ve Scabini (2012: 46) büyükanne, anne- baba ve bir çocuğun bir arada yaşadığı 257 ailenin katılımıyla bir araştırma yapmıştır. Bulgular; aile ve sosyal-kültürel bağlamın, değer benzerliği düzeyini belirlediğini göstermektedir. Buna karşın geleneksel toplumlarda gayri resmî ve çok kuşaklı etkileşim içeren kuşaklararası öğrenme modern toplumlarda aile içinde yeteri kadar sağlanamadığı için aile dışında planlanmaktadır (Newman & Hatton-Yeo, 2008: 31). Zira her kuşağın birbiriyle etkileşime ihtiyacı olduğu gibi çocukların da özellikle bebelikten ergenliğe kadar gelişimsel görevlerini sağlıklı bir zeminde sağlayabilmeleri için yaşlı büyüklerin varlık ve desteğine ihtiyaçları vardır. Günümüz çocukları ekonomik, demografik ve sosyal değişimlerle birlikte bu ihtiyacına karşılık bulamamakta ve yaşadıkları sosyal tecrit giderek artmaktadır. Bu durum çocuğun gelişimine olumsuz yansımakta ve kuşaklararası kurumsal programların önemli bir gerekçesini oluşturmaktadır (Crites, 2008: 33). Bir diğer gerekçe ise küreselleşen dünyamızda toplumların ve kültürlerin giderek birbirine benzemesi ve aile birliği ve kuşaklararası ilişkilerin niteliğinin kültürel kodlardan uzaklaşarak değişmeye başlamasıdır. Dolayısıyla her ülkenin bu konu üzerine eğilmesi ve gereken düzenlemeleri yapması önemli bir hal almaktadır.

Türkiye’de yaşlılık konusu 2007 yılında Ulusal Yaşlanma Eylem Planı ile gündeme girmiş, 2011 yılında Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü kurulmuştur. 2014-2018 Kalkınma Planı çalışmalarında ilk kez Yaşlanma Özel İhtisas Komisyonu oluşturulurken 2019, “Yaşlılar Yılı” olarak ilan edilmiştir. Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı tarafından ülkemizden ve dünyadan bilim insanları, STK ve kamu temsilcilerinin katılımıyla I. Yaşlılık Şurası

düzenlenmiştir. Yaşlıların maddi-manevi, kültürel, sosyal ve psikolojik iyi oluş düzeylerinin korunması için uygun politikaların geliştirilmesine karar verilirken kuşaklararası ilişkilerin güçlendirilmesi konusuna önemli bir yer verilmiştir (Aile Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı I. Yaşlılık Şurası, 2019). Dünyada giderek artan ve ülkemizi de giderek etkisi altına alan sorun odaklı bir yaşlılık algısına karşı kuşaklararası ilişkileri güçlendirme yerinde bir karardır ve yaşlılarla ilgili üretilecek sosyal politikalarda kuşaklararası öğrenme önemli bir yer tutmaktadır. Bugün kuşaklararası öğrenme programlarını konuşmanın tam zamanıdır zira her kültür, varlığını kuşaklararası öğrenmeye borçludur. Bu konuda yapılan bilimsel araştırmaların politika üreticilere önemli veriler sağlaması beklenirken bu araştırma, çocuklar, yaşlılar ve toplumun her ferdi açısından olumsuz sonuçlara yol açan kuşaklararası mahrumiyet ve sosyal tecride karşı, kültürel kodlarımız ekseninde sosyal politikaların üretilmesi için uygun veriler sağlaması ve bir kuşaklararası öğrenme programı örneği sunması açısından katkı niteliği taşıyor olabilir.

Kuşaklararası Öğrenme ve Kültürel Aktarım

İnsanın bebeklikten yetişkinliğe biriktirdiği güçlü yönlerini ve değerlerini, insan yaşamının erzak deposu olarak nitelendiren Erikson (2014: 105-106), yaşlılık evresinde değerlerin anlam ve bütünlük kazandığını dile getirir. Hayat deneyimlerini aktarma eğilimi taşıyan yaşlılar, geçmiş ve gelecekle ilgili umut düzeyini dengelerken kuşaklararası aktarım yoluyla bir sonraki kuşağı güçlendirir. Öte yandan çocukların yetişkin modellere ihtiyacı vardır (Gürses & Kılavuz, 2011: 165-166). Çocuk birçok sosyal, bilişsel, duyuşsal, psiko-motor davranışı, doğrudan deneyimlemeyi beklemeden, saydığı, sevdiği yetişkinlerden öğrenebilir (Senemoğlu, 1997: 238-239). Bandura (1989: 23-26), deneme-yanılma olmaksızın başkalarının davranışlarını gözlemleyerek ve model alarak gerçekleşen öğrenme biçimini; gözlemleyerek öğrenme/*observational learning*, model alma/*modeling*, taklit/*imitation*, içselleştirme/*internaliz*, özdeşleşme/*identification* gibi kavramlarla açıklar ve özellikle ilköğretim çağı çocuklarının tutumlarının oluşmasında bu süreçlerin etkili olduğuna işaret eder. Çocuk birçok değeri ve davranışı, sevdiği ve saygı duyduğu büyüklerini model alarak öğrenir. Piaget ise çocuğun bulunduğu evreden daha ileri evrelerin gelişim görevlerini, büyüklerinden öğrendiğini söyler ve çocuğun başkalarından öğrendiği bilgileri ve çevresel etkenleri kültürel aktarım olarak açıklar. (Bee & Boyd, 2009: 311-317). Kuşaklararası kültürel aktarım; kültürel motiflerin bir kuşaktan bir sonraki kuşağa aktarılmasını ifade eder. İnsanın eylemlerinde içsel süreçler gibi, bilgi, inanç, değer, örf, adet ve gelenek gibi bu kültürel normlar da belirleyici rol oynar (Tam, 2015: 1). Bu kültürel normlar, geçmişten günümüze kuşaktan kuşağa doğal bir süreçte aktarılırken şimdi yaşamakta olduğumuz değişim, amaçlı, planlı ve sistemli kuşaklararası öğrenme programlarını gerekli kılmaktadır (Kerka, 2003: 1).

Bu bağlamda son yıllarda eski ve yeni kuşağı aile dışında kuşaklararası öğrenme deneyimlerinde bir araya getiren Kuşaklararası Programlar/IP geliştirilmiştir. Ventura-Merkel ve Lidoff (1983) çocuklarla yaşlılar arasında iş birliği, etkileşim ve değişim sağlayan kuşaklararası programları, bilgi, beceri ve deneyim paylaşımını içeren girişimler olarak açıklar (Akt. Finsden & Formosa, 2011: 171). Okul, çocuk bakım merkezleri, toplum merkezleri gibi merkezlerde çocukların ve gençlerin eğitilmesine odaklanan programlar ve huzurevi ve bakım merkezlerinde yaşlıların refahına odaklanmaktadır (Newman ve Hatton-Yeo, 2008: 32). İki taraflı bir beslenme aracı olan kuşaklararası öğrenme bir tür eğitim şeklidir (Cabanillas, 2011: 230). Farklı yaşlardaki insanların birlikte çalıştıkları, karşılıklı alışverişe dayalı bir öğrenme ortaklığıdır (ENIL, Avrupa Kuşaklar Arası Öğrenme Ağı, 2012: 4). Gençler, teknolojik araçların kullanımı gibi konularda eğitim vererek yaşlıların çağa uyumlarını kolaylaştırırken, yaşlılar, okullarda ya da sosyal tesislerde çocuklara eski oyunlar, zanaatlar, fen ve doğa etkinlikleri, mutfak, bahçe işleri ve el işi gibi konularda birikimlerini aktarırlar (Canatan, 2008: 69). Kaplan'ın üç kategoride ele aldığı okul temelli kuşaklararası programlar, uygulandığı zaman dilimine, eğitim müfredatında bulunan alanlarla ilişkisine, hizmet sağlama durumuna göre değerlendirilir. Belirli gün ve haftalar, özel günler ve kutlamalar ekseninde düzenlenen programlar belli bir zamanda, sadece bir kereye mahsus olarak ya da dönemlik ya da periyodik olarak gerçekleştirilir. Hizmeti veren ve alana odaklanan programlar ise yaşlıların çocuklara rol model olduğu, dayanışmanlık yaptığı, belli bir konuda eğitim verdiği ya da çocukların yaşlılara belli hizmetler sağladığı ya da her iki kuşağın belli bir amaç etrafında birlikte hizmet sağladıkları programlardır (Kaplan, 2001: 3-5; Lyashenko ve Frolova, 2014: 496; Yıldırım, 2015: 290-292).

Bu bağlamda Indianapolis'te "Anahtar Okul" projesi kuşaklararası öğrenme programlarına iyi bir örnektir. Okul dışından yetişkinlerin uzmanlıklarından faydalanılarak müfredat kapsamında bilgi ve becerileri kazanımları amaçlanmaktadır. Indianapolis Çocuk Müzesinin de ortak olduğu proje okulun müze programı kapsamında, çocukların çeşitli alanlarda çırak olarak çalışarak birçok beceri kazandığı bir programdır. Program, aynı zamanda zanaatların sürekliliği için de katkı sağlamakta, çocuklar büyüklerinden zanaat öğrenmektedir (Loewen, 1996: s.27). Grace Yaşam Merkezi yine kuşaklararası programlara güzel bir örnektir. Amerika'nın Jenks bölgesinde bulunan bu huzurevinde kuşaklararası okuma dersleri uygulamaktadır. Huzurevi binasının içine üstü açık cam duvarlardan oluşan bir anaokulu inşa edilmiş ve bina içerisinde hizmet vermeye başlayan bu okuldan çocuk sesleri yayılmaya başlamıştır. Çocukların varlığına kayıtsız kalamayan yaşlılar öğretmenlere yardım etmek istemiş, bunun üzerine "Kitap Arkadaşları" adı verilen programa ilk adım atılmıştır. Birbirlerine kitap okumaya başlayan çocuklar ve yaşlılar birbirlerine karşılıklı katkı sağlamışlardır. Çocukların akademik başarıları artarken yaşlıların genel sağlık durumlarında olumlu gelişmeler kaydedilmiştir

(Grace Living Centers, 2018). Newman, Morris ve Streetman, 2012 yılında Amerika'da bir ilkokulda dört gönüllü öğretmen rehberliğinde, sekiz-dokuz yaş aralığında altmış çocuk ve altmış yaş üstü on iki yaşlı katılımcı ile bir model uygulamıştır. Gönüllü yaşlılar derslerde öğretmenlere yardım etmiş, okul dışında çocuklara desteklerini sürdürmüşlerdir. Araştırmanın bulguları, çocukların derslere katılımının arttığını gösterirken, akran ilişkilerinin ve öz denetim becerilerinin geliştiğine işaret etmektedir. Amerika'da başka bir örnekte "Öğrencilerle ve Olgun Yetişkinlerle Birlikte Okuma (SMART)" programında gönüllü yaşlıların desteğiyle çocukların okuma düzeylerinin artırılması amaçlanmıştır. Yüzde doksan başarı sağlanmış ve çocukların derse olan ilgi ve motivasyonu, öz güveni ve sorumluluk bilincinde artış gözlemlenmiştir (Yıldırım, 2015: 283).

Kuşaklararası öğrenme programları, yaşlılarla çocukları bir araya getirerek her kuşak için daha etkili bir öğrenme ortamı sağlar. Etkili bir öğrenme sağlanması, karşılıklı bağ kurulmasına, bu bağların güçlenmesine imkân vermesi ve kuşakların birbirlerine olan tutumlarına olumlu katkılar sunması, kuşaklararası öğrenmeyi müfredata entegre etmek için önemli kanıtlardır (Loewen, 1996: 6). Eğitimin toplum üzerindeki kontrol işlevinden faydalanılmalıdır. Kuşaklararası öğrenme, eğitim sistemine dahil edilerek, değerler mirası yeni kuşaklara aktarılabilir. Bu bakımdan Montessori, eğitimde motivasyon aracı olarak toplumsal uyum faktörüne işaret eder. Çocuğun kültürel öğeleri ve değerleri öğrenerek ve becerilerini bu yönde geliştirerek, karakter sahibi iyi bir vatandaş olması değer aktarımına ve toplumsal uyuma katkı sağlar (Akt. Elkind, 1999: 89-90). Bütün bunlar dikkate alındığında, toplumsal değişimle birlikte birbirinden giderek uzaklaşan kuşaklara okulların böyle bir hizmet sağlaması ve çocuklarla yaşlıları bir araya getirmesi toplum için derin arzuyu gerçekleştirebilir (Loewen, 1996: 32-35).

Değerler Sistemi ve Manevi Güçlenme

Değerler, bireylerin ve toplumların tutum ve davranışlarındaki rolünü ve zaman içindeki değişimini araştırmak için psikoloji, sosyoloji, antropoloji gibi sosyal bilimlerde disiplinler arası bir araştırma konusudur. Yaşamda yol gösterici ilkeler olarak önemli bir rol oynayan değerler, bireyi ve dolayısıyla toplumu karakterize eden ve motivasyon kaynağı oluşturan bir etkiye sahiptir (Schwartz, 2005: 2-10). Asırlar boyu toplumun özgün kültürüyle harmanlanır, bütünlük, uyum ve düzeni sağlar ve kuşaktan kuşağa aktarılmaya devam eder (Layder, 2006: 23). Buna karşın modern kültürün ekonomik ve sosyal gerekçelerle dayattığı sorun odaklı algı, yaşlının otorite kaybına ve aile bağlarındaki zayıflamaya neden olduğu gibi kültürel aktarımın önünü kesmektedir. Bu bağlamda toplumların temel değerlerinden ödün verdikçe silikleştigiğine dikkat çeken Güngör (1998: 23), bu temel değerlerin korunmasının, o toplumun fertlerinin ve farklı kuşaklarının bir arada olmasıyla mümkün olabileceğinin altını çizer. Krašovec ve Kump (2010: 33), bu düşünceyi desteklemekte,

değerler sisteminin dengeli bir şekilde gelişmesi ve uyumlu bir toplumun oluşması için kuşaklararası sevgi ve saygıyı artıran etkileşimin önemine dikkat çekmektedir.

Öte yandan dünyayı algılama biçimi açısından topluma ortak bir payda sunan, değerlerin yaşanmasında motive edici bir güce sahip olan maneviyat ise toplumsal bütünlüğün yapı taşlarından birini oluşturur (Okumuş, 2009: 328). Örneğin yaşlılık algısı, evrensel insani değerlerden, dinden, maneviyattan, kültürden, köklerden ve bağlardan uzak kavramsallaştırıldığında, yaşlanma; olumsuz bir süreç, yaşlılar ise zayıf, kırılmalı ve bağımlı kişiler olarak tasvir edilir (Liang & Luo, 2012: 332). Buna karşın geleneksel kültür, yaşlılığa ayrıcalıklı bir statü verir. Bir aile yaşlı bir büyüğüyle birlikte yaşıyorsa o ailenin kazadan, beladan, hastalıktan korunacağı, maddi manevi bolluk ve berekete erişeceği inancı vardır (Özbolet, 2016: 58). İsrâ suresi 24 ve 25. ayetlerde, Allah insana dünyaya gelme vesilesini ve vefa borcunu hatırlatır ve şöyle hitap eder: *“Rabbim, kendisinden başkasına asla ibadet etmemenizi, anaya-babaya iyi davranmanızı kesin olarak emretti. Eğer onlardan biri ya da her ikisi senin yanında ihtiyarlık çağına ulaşırsa, sakın onlara “öf!” bile deme, onları azarlama; onlara tatlı ve güzel söz söyle. Onlara merhamet ederek tevazu kanadını indir ve de ki: “Rabbim! Tıpkı beni küçükken koruyup yetiştirdikleri gibi sen de onlara acı.”* (Kur’an-ı Kerim Meali, 2011: 303-304). Buna ilişkin olarak kültürümüzde yaşlının statüsünün belirlenmesinde İslam dininin etkileri görülmektedir. Geleneksel Türk toplumlarında olduğu gibi değer, bolluk ve bereketi temsil eden yaşlı büyüklerimizin bilgelik statüsünü canlı tutmak toplumu bütünleştirecek, güçlendirecek ve ayakta tutacak sosyal bir sermayedir (Ceylan, 2018: 516-517). Hal böyleyken yaşlıların geleneksel kültürdeki konumunu koruması için toplumun onlar için belirlediği yer kadar onların kendilerine biçtiği rolün de etkisi vardır. Güçlenen ve yaşamı üzerinde kontrol sahibi olabilen yaşlılar ancak Amerikan toplumunun dayattığı yaşlı profiliyle başa çıkabilir zira değersizleşmeye karşı panzehir, güçlenmedir (Myers, 2018: 7-19). Bireyin tüm güçlerini aktif olarak kullanma esasına dayanan güçlenmede, beceri, başarı, ait hissettiği kültür, gelenek, görenek, inanç, değerler, din ve maneviyat bireyin sahip olduğu güçlerini oluşturur. En temel kaynaklardan biri olan maneviyat insanın inanç ve değerlerini içeren anlam sisteminden oluşur. Maneviyat; inanç, anlam arayışı, aşkınlık, bağlılık ve ilişkiler bütünlüğünde ele alınır. İnsanın kendiyile, insanlarla, kainatla ve Yaratıcısıyla kurduğu ilişki ve benimsediği anlam sistemi maneviyatla ilişkilidir. Biyo-psiko-sosyal-manevi açıdan bütüncül bir iyileşme için insanı güçlü kılan maneviyat aynı zamanda zorluklarla baş etme kapasitesini artırır (Apak, 2018: 404, 408-409). Çünkü maneviyat yaşamak için bir neden verir, hayata anlam katar. Ancak inançla sağlanabilen bu anlam bütünlüğünde insan inancına dair bilgilenererek, derinleşerek ve inandığı gibi yaşayarak güçlenebilir. Başına gelenleri ancak bu şekilde gereçlendirip anlamlandırabilir ve onlarla baş etme noktasında

güçlenebilir. Manevi açıdan güçlenen insan ruhsal ve bedensel açıdan iyileşebilir (Frankl, 2017:133-143). Elbette yaşlılıktaki maneviyatın çocuklukla ilişkisi büyük önem taşımaktadır. Çocuk, sevilme, kabul görme, korunma, güven, sığınma, teslim olma, emniyet gibi temel ihtiyaçlar neticesinde Allah'a yönelir. Zira insan dünyaya geldiği andan itibaren bu ihtiyaçlarıyla Allah'a yönelmektedir (Yavuz, 2012: 90). Çocuğun bu yöneliminin onu güçlendirecek ve geliştirecek bir maneviyatla karşılık bulması önem taşımaktadır. Yetişkinlikte Allah ile ilişkisinde korku ve umut/*havf ve recâ* dengesi içerisinde olması için kişinin çocukluk evresinde Allah ile kurduğu bağ korku eksenli olmamalıdır. Aksi takdirde yetişkinlikte suçluluk ve korku üzerine kurulu bir kulluk bilinci söz konusu olabilir. Çocuğun Allah ile duygusal bağının sevgi ekseninde şekillenmiş olması onun yetişkinlik döneminde sonsuz güç ve şefkatten beslenerek güçlenmesine sebep olacaktır (Yıldız, 2007: 228). Yaşamın evrelerinin sağlıklı geçişlerle tamamlanabilmesi için manevi ihtiyaçların bilinmesi ve dengeli ve tutarlı bir tutum sergilenmesi, insanın her evrede içsel ve aşkın donanımlarının farkında olmasına ve onları kullanabilmesine yol açmaktadır.

Kuşaklararası Manevi Güçlenme Eğitimi Program Geliştirme Çalışması

Kuşaklararası Manevi Güçlenme Eğitimi Programı, toplumsal bir soruna eğilerek sağlıklı bir değişimi ve toplumun yeniden yapılandırılmasını amaçlamaktadır. Demirel (2020: 51) kaçınılması imkânsız olan toplumsal değişime karşı sosyal, ekonomik ve politik açıdan kontrol imkânı sağlayan programların; toplumsal sorunlar ve yeniden kurmacılık tasarımı ile şekillendiğine işaret eder. Eğitimciler, program tasarımı ile toplum üzerinde iyileştirme etkisi oluşturabilir. Değişim en iyi şekilde okullarda yönetilebilir. Bu gerekçelerle ve bu yaklaşımla geliştirilen Kuşaklararası Manevi Güçlenme Eğitimi Programının, Demirel'in işaret ettiği toplumsal sorunlar ve yeniden kurmacılık felsefesini esas alan tasarımların bir örneği olduğunu söylemek mümkündür. Ayrıca Horn'un (2011) işaret ettiği gibi değişen toplumun göz ardı edilen ihtiyaçlarına eğilerek geleneksel ve kültürel değerlerin yeniden yapılandırılması ve güçlendirilmesi amacıyla ortaya konulan programlar problem merkezli tasarıma sahiptir (Akt. Adıgüzel, 2020: 196). Bu açıklamaya göre programın problem merkezli bir tasarımı olduğunu söylemek mümkündür. Program geliştirme ve değerlendirme uygulamalarının odak noktası program tasarımıdır. Programın nasıl bir yapısının olacağı, katılımcılara hangi bilgi, beceri, tutum, değer ve davranışları kazandıracığı, hangi sorulara ve hangi ihtiyaçlara cevap vereceği, program tasarısında biçimlenir. Program tasarısının dayandığı program geliştirme teorisi ise bilgi merkezli, rasyonel merkezli, değer merkezli olmak üzere üç ana yaklaşımla açıklanır (Adıgüzel, 2020: 186). Birey ve toplum için anlam ifade eden değerleri esas alması sebebiyle Kuşaklararası Manevi Güçlenme Eğitimi Programının, program geliştirme teorisi açısından değer merkezli yaklaşıma uygun olduğunu söyleyebiliriz.

Program geliştirme sürecinde öğrenciye ne öğretilene cevap aranırken, nasıl öğretileneyle öğrenme tasarımı ilgilenir ve etki, zaman gibi imkanlarla birlikte öğrenmenin nasıl daha çekici ve kalıcı olabileceği üzerinde durur. Öğrenme tasarımı, belli bir öğrenme alanında öğrencilerde meydana gelmesi istenen bilgi, beceri ve davranış kazanımlarının oluşmasında kullanılacak en iyi öğrenme yöntemine odaklanır. Öğretim tasarımcılarının ihtiyacı olan rehberlik ve sistematik prosedür ise öğretim tasarımı modeli ile sağlanır. Öğrenmenin oluşması için uygulama planı, ölçme, değerlendirme ve düzenleme süreçlerini içeren öğretim tasarımı modeli, analiz, tasarım, geliştirme, uygulama ve değerlendirme aşamalarını içerir (Ocak, 2015: 9-11). Bu bağlamda öğretim tasarımı modelinin faydaları gözetilerek geliştirilen programda sistematik prosedür gerektiği gibi takip edilmiştir.

Kuşaklararası Manevi Güçlenme Eğitimi Programı, Taba-Tyler modeli esas alınarak geliştirilmiştir. Modelin tüm aşamaları takip edilerek; ihtiyaç analizi, amaçları belirleme, içerik seçme, içeriği düzenleme, öğrenme yaşantılarını seçme, öğrenme yaşantılarını düzenleme, sonuçları değerlendirme, yapılan işlemleri ayrıntılı formülize etme, işlem basamaklarını belirleme ve bitirme aşamaları sırasıyla gerçekleştirilmiştir. Katılımcıların ihtiyaç analizi ve değerlendirmesi; gözlem, testler-ölçme araçları ve kaynak tarama teknikleriyle elde edilen verilerle betimsel yaklaşım esas alınarak yapılmıştır. Program geliştirme uzmanlarının görüşüne başvurularak geliştirilen program iki aşamalı olarak planlanmıştır. Toplam on iki oturumdan oluşan programın ilk altı oturumu sadece yaşlılar için kuşaklararası uygulamalara hazırlık niteliğindedir. Sonrasında diğer altı oturumda çocuklar, bu hazırlık programını tamamlayan yaşlılar ile bir araya gelmiştir. İlk altı oturum sadece yaşlılarla onların manevi ihtiyaçları gözetilerek planlanmış ve kuşaklararası oturumlara hazırlık yapılmıştır. İhtiyaçların belirlenmesi ve değerlendirilmesi uygulama yapılan kurumlarda vazifeli sosyal hizmet uzmanı, psikolog ve huzurevi yetkililerinin görüşlerinin alınması ile birlikte yaşlılarla yapılan gözlem, ikili görüşme ve toplantılar neticesinde tamamlanmıştır. Sayre-Adams'ın (2004) ve Koenig'in (1994) yaşlı bireylerin manevi ihtiyaçlarına ilişkin bulguları, (Akt. Yusupu, 2017: 356-358) programa katılacak yaşlılar üzerinden gözden geçirilmiş ve programın ilk altı oturumu bu ihtiyaçlar esas alınarak planlanmıştır. Anlam, amaç, hayatı yaşlılık ve ölümlerle birlikte anlamlandırma, umut, ilgi, sevgi, saygı, kabul görme, önemsenme, özel günlerde hatırlanma, yakınlık, dostluk, iletişim kurma, gelecek kuşaklara kültürel aktarım yapma, ilişkilerindeki çatışmalarda bir uzlaşmaya varma, affetme, barışma, iyi bir sona hazırlanma gibi manevi ihtiyaçlarına karşılık bulabilecekleri içerikler hazırlanmıştır. Sonraki altı oturumda ise uygulamalar kuşaklararası öğrenme içerikleri ile planlanmıştır. Sınıf öğretmeni, rehber öğretmen, okul müdürü ve velilerle yapılan görüşmeler neticesinde çocukların ihtiyaç analizi ve değerlendirilmesi yapıldıktan sonra her iki kuşağın manevi ihtiyaçları gözetilerek amaç ve kazanımlar belirlenmiştir. İnsani değerler, manevi güçlenme ve kuşaklararası ilişkilere yönelik

içeriklerde Erikson'ın psiko-sosyal gelişim kuramı esas alınarak her iki kuşağın karşılıklı ihtiyaçlarına yönelik temalar seçilmiş ve oturumlar uygun etkinliklerle, öğretim yöntem ve teknikleriyle bilimsel yöntemlerle planlanmıştır.

İlk aşamada sadece yaşlıların katıldığı hazırlık oturumlarında temalar şöyledir: "Umutla Gülümse Hayata ve Yaşamak İçin İyi Bir Neden Bul", "Ruhunu Tüm Kırgınlıklardan Azat Et, Varlığını Sev Yüreğinin Üzerine Koy", "Başına Gelenleri Başının Üzerinde Ağır", "Tükenmeden Paylaş, Paylaştıkça Çoğal", "Gül Düşün Gülistan Ol", "Allah'a Sonsuz Güven" başlıkları altında umut, sevgi, barış, olumlu bakış açısı, özveri, güven gibi değerler işlenmiştir. Hayata bakış açılarını yeniden gözden geçirme fırsatı sunulan yaşlılar, çocuklara nitelikli kültürel aktarım yapabilmeleri açısından motive edilmiştir. Bu oturumlara devam eden gönüllü yaşlıların sergilediği tutumlar gözlemlenerek kendini gerçekleştirme ve bilgelik nitelikleri açısından değerlendirilmiştir. Bu açılardan grupta uyum sağlayamayan yaşlılar süreç içerisinde kendi kararlarıyla ayrılmışlardır. Böylece uygun nitelikteki gönüllülerin yer aldığı uyumlu bir grup oluşmuş ve kuşaklararası oturumlar için hazırlıklar tamamlanmıştır. Çocuk deney grubu programa dahil edilerek kuşaklararası oturumlara geçilmiştir. Kuşaklararası kültürel aktarım ile çocukların değerler sistemini destekleyecek öğrenme ortamları sağlanarak planlanan tema odaklı oturumlarda; güven, teşekkür/şükür, vicdan, iyilik, doğruluk, sevgi, paylaşım gibi değerler işlenmiştir ve oturum başlıkları şöyledir: "Tanışma- Bilgilenme- Biz İyi Bir Ekibiz", "Güvenilir Ol, Güvenle Yaşa", "Her şey İçin Teşekkürler Allah'ım", "İçindeki İyi Sesi Dinle", "Yaradılanı Sev Yaradandan Ötürü", "Tükenmeden Paylaş, Paylaştıkça Çoğal".

Kuşaklararası Manevi Güçlenme Eğitimi Programı ilkokulda ve huzurevinde uygulanmış, ilkokuldaki uygulamalara yaşlıların katılımı sağlanırken huzurevindeki oturumlara çocuklar dahil edilmiştir. Oturumlar ilkokuldaki sınıf ve huzurevindeki toplantı salonunda gerçekleştirilirken okul bahçesi, huzurevi bahçesi ve belediyenin sosyal tesisleri gibi imkânlar da değerlendirilmiştir. Her oturum, arada on dakika teneffüs verilmek kaydıyla 90 dakika sürmüştür. Oturumların tema ve içerikleri bilimsel bakış açısıyla oluşturulurken öğretim yöntem ve teknikleri her oturumun amaç ve kazanımına göre ve çocukların ve yaşlıların gelişim özellikleri, ihtiyaç ve becerileri göz önünde bulundurularak planlanmıştır. İlkokul 4. sınıf öğrencilerinin somut işlemler döneminde bulunması sebebiyle tema odaklı grup toplantıları somut zekâ düzeyine uygun olarak, çeşitli sanat etkinlikleri ve yaratıcı drama teknikleri ile zenginleştirilmiştir. Kuşaklararası oturumlarda çocuklar ile yaşlıların birbirlerinden sosyal ve manevi açıdan kazanımlar elde etmeleri amaçlanmıştır. Katılımcıların deneyimleri doğrultusunda kendi yeterlilik, bilgi ve becerilerini geliştirmesi için uygun ortamlar tasarlanarak geliştirilen programda bu bakımdan yapılandırmacı yaklaşım esas alınmıştır. Programda katılımcıların duygu, düşünce ve davranışlarının öznesi olarak manevi açıdan güçlenmesi gözetilmiştir. Bireyin öğrenme sürecinde aktif olduğu, sorgulayıp düşünerek ve araştırarak

ulaştığı bilgileri deneyimleriyle ilişkilendirdiği ve yeniden anlam kazandırdığı yapılandırmacı yaklaşımda katılımcının öğrenme miktarı değil bilgiyi anlamlandırma çabası önemsendir. Klasik değil bulanık bir mantıkla yaklaşan yapılandırmacı lider kesin ve net bilgiler öğretmekten ziyade dengeli bir yorum yapabilme kabiliyeti gelişmesine odaklanır. Bilgi ve deneyimlere başka açılardan yaklaşarak görünmeyen farklı boyutlarını sorgulamaya yöneltir. Ayrıca yapılandırmacı grupların heterojen olması önemsendir (Yapıcı, 2014: 558-559). Bu yaklaşım, farklı kuşakların bir araya geldiği Kuşaklararası Manevi Güçlenme Eğitimi Programı için uygun bir zemin hazırlar. Eleştirel düşünme, buluş yoluyla öğrenme, drama yöntem ve teknikleri, yaratıcı öğrenme ve öğretim stratejileri, proje yöntemi, zengin materyal, süreç değerlendirme, portfolyo dosyaları, eğitsel oyunlar gibi öne çıkan model, yöntem ve stratejilerin kullanıldığı Kuşaklararası Manevi Güçlenme Eğitimi Programında yapılandırmacı yaklaşım benimsenmiştir. Bu bağlamda Tosun ve Bakar'a göre (2016: 123) yapılandırmacılık, aktif öğrenme, keşif yoluyla öğrenme, problem çözmeye dayalı öğrenme, iş birlikçi öğrenme gibi yaklaşım ve yöntemler manevi gelişim alanında da kullanılmakta ve eleştirel düşünme becerisine sahip bireyler yetiştirmeyi amaçlamaktadır. Davranışçılığı esas alan ve bilgi aktarımı ile sınırlı olan geleneksel yaklaşımlara karşın bireyi aktif bir konuma alan, öğrenmeyi öğrenme süreci yaşatan yaklaşımlar günümüzde yaygın olarak kullanılmaktadır. Bireyin sorarak, karşılaştırarak, açıklayarak, anlamlandırarak, örnek bularak, önceki bilgileriyle bağ kurarak, çıkarımlar yaparak, bilgiyi keşif yoluyla bularak ve değerlendirerek bilişsel yeteneklerini kullandığı yapılandırmacı yaklaşım Kuşaklararası Manevi Güçlenme Eğitimi Programında öğrenme sürecinin temelini oluşturmaktadır.

Oturuşların planı yapılırken belli bir sıra gözetilmiştir. Oturuşun teması ekseninde şekillenen etkinliklerde öncelikle motivasyon aktiviteleri ile başlanmış, kısa film, hikâye anlatımı, metaforik çalışmalar, oyun, drama etkinlikleri, animasyon, belgesel gösterimi, kâğıt katlama sanatı, seramik, fen ve doğa etkinlikleri, kayıt tutma, öykü çalışmaları, gevşeme egzersizleri, soru-cevap, tartışma, gösterip yaptırma, örnek olay, konuşma halkası, ev ödevleri gibi birçok öğretim yöntem ve tekniklerinden yararlanılmıştır. Motivasyon aktivitelerinden sonra değerlerle anlam arayışı ve Allah tasavvuru başlığı ile devam edilmiş ve değerler daha derin bir bakış açısıyla ele alınmıştır. Aynı zamanda oturuşlarda katılımcıların kuşaklararası kültür aktarımına aktif katılımı sağlanmıştır. Drama, resim, seramik, ebru, öykü anlatımı, kısa film-animasyon gösterimi gibi çeşitli kültür-sanat aktiviteleriyle işlenen temalar yaşlı ve çocuk katılımcıların kuşaklararası karşılıklı yararlı ilişkiler kurmasına olanak sağlayacak şekilde uygulanmıştır. Ayrıca yaşlılar çocuklara geleneksel oyunlar ve geçmiş zamanların şartlarını ve değerlerini yansıtacak anılar anlatarak, eski meslek, sanat ve zanaatları tanıtarak kültürümüzü aktarmışlardır. Sayre-Adams'ın (2004) bulguları, yaşlıların hikâyelerinin/anılarının genç kuşaklar tarafından dinleniyor olmasının onlara kabul edilme duygusu yaşattığını

göstermektedir. Yaşlılar böylece topluma sundukları katkıyla onaylandığını hissetmektedir (Akt. Yusupu, 2017: 357). Oturumların sonunda anlamlandırma ve eylem planı yapılmış, işlenen konunun pratiğine yönelik hayatın içinde uygulanabilecek yönergeler verilmiş ve katılımcıların yeni kararlar almaları teşvik edilmiştir. Oturumlarda işlenen değerler ekseninde olumlu bir bakış açısıyla aldıkları kararları niyet defterlerine kaydetmeleri istenmiş ve bu veriler ölçme değerlendirme sürecinde de kullanılmıştır. Oturumlar işlenen temaya yönelik araştırma kapsamında özgün olarak kaleme alınmış Türkçe dualarla ve katılımcıların bu dualara sundukları katkılarla “amin” denilerek tamamlanmıştır. Böylece katılımcıların içsel süreçleri ve aşkın boyutlarıyla bir bütünlük duygusu yaşamaları hedeflenmiştir. Moberg’in (2005: 11) bu düşüncüyü destekleyen bulguları; yaşam seyri boyunca yaşanan sorunlarla baş etmede duanın terapötik değerinin kişiye önemli bir kaynak oluşturduğunu ortaya koymaktadır.

Araştırmanın Amacı ve Önemi

Hoff (2007) kuşaklararası öğrenmenin, insanlık tarihi kadar eski olduğunu söyler. Bilgi, beceri, yetkinlik, norm ve değerlerin sistematik olarak nesilden nesile aktarımı için hem geleneksel hem de modern kültürde yüzyıllardır en temel araç olan kuşaklararası öğrenme (Akt. Newman ve Hatton-Yeo, 2008: 31), sosyal sermaye ve sosyal uyumun gelişmesine yardımcı olur (European Map of Intergenerational Learning, 2020). Layder’e göre (2006: 23) toplumsal kimlik çağlar boyu oluşan bir birikimle oluşur. Her toplum kendine özgü kültürünü ve o kültürün ürünü olan değerleri meydana getirir. Bu değerler nesilden nesile aktarılır. Dolayısıyla toplumun büyüklerinin büyükanne ve büyükbaba olarak ve kuşaklararası öğrenme programlarına katılarak rollerini gerçekleştiriyor olması o toplumun genç kuşaklarının bu birikimden beslenmesi için bir gereklilik olarak karşımıza çıkmaktadır. Buna karşın Loewen’in (1996: 3) tespiti, kuşaklararası ilişkilere karşı olumsuz algının en büyük etkenine işaret etmektedir. Çocukların televizyonun ve internetin baskıcılığında, onun ürettiği kültür ve değerlerle büyümeye devam etmesi ve aile büyüklerinin rehberliğinden mahrum büyüyen bu çocukların durumu önemli bir sorun haline gelmektedir. İnternete erişimin kolaylaşmasıyla, değerler açısından giderek birbirine benzeyen toplumların, özgün kültürel dokularının en etkili kalkanı o kültürün ve tarihin yaşayan şahitleri olan yaşlılardır. Onlar yaşadıkları toplumun hafızasıdır. Yeryüzünü tutan dağlar gibi o toplumun kültürünü korur, aktarır ve yaşatırlar. Kadim kültürler, tarih boyu süregelen kültürel aktarım yoluyla varlıklarını sürdürübilmişlerdir. Yaşlının yeni kuşaklardan kopuk olması bugün kültürel aktarımın önünü kesmekte ve değerlerin algısı ve pratiği günden güne değişmektedir. Bilişim çağı ve kitle iletişim araçları tüm dünyayı birbirine benzetmekte, köklerden, bağlardan, kültürel, manevi değerlerden yoksun, bireysellik, bağımsızlık ve tüketim odaklı bir kültür aşılacaktır. Bu değişim kavramlarda kendini göstermekte ve kavramlara yüklenen anlam eski kuşak ve yeni kuşak arasında günden güne farklılaşmaktadır.

Bu değişimden nasibini alan kavramlardan birinin de yaşlılık olduğunu söylemek mümkündür. Ceylan'a (2015: 25-54) göre toplumsal yapı, üretim ve tüketim ilişkileri üzerinden yürümeye başlarken üretime aktif katkı sunamayan yaşlının tüketici olarak algılanması yaşlının değersizleşmesine ve araçsallaştırılmasına neden olmaktadır.

Öte yandan değişim kaçınılmazdır ancak her toplumun varlığını sürdürebilmesi, kendine özgü kültürel kodlarını koruyabilmesiyle mümkündür. Sorun odaklı bir yaşlılık algısının ülkemizde de etkisinin görülmeye başlandığı bir dönemde, farklı kuşakların birbiriyle iletişim ve bağ kurması, birbirinden öğrenmesi, yaşlılara yönelik olumsuz bir tutumun önüne geçebilir. Büyüklerimizimizin toplumdaki konumu, yaşlılık algısı, kuşaklararası ilişkilerin niteliği, aile bağları gibi sosyal değişimin doğrudan muhatabı olan unsurlar henüz kontrol edilebilir düzeydeyken ülkemizde kuşaklararası öğrenme programlarının örneklerinin çoğalması ve müfredatta yerini alması için en verimli zaman olduğunu söylemek mümkündür. Bu araştırmanın amacı, çocukların yaşlılarla okul ortamında bir araya gelerek kültürel mirası devralmalarına olanak sağlayan Kuşaklararası Manevi Güçlenme Programının geliştirilmesi ve çocuklar üzerindeki yansımalarının saptanmasıdır. Toplumun yaşlı büyüklerinin kültürel aktarım yapabilmesi, çocukların değerleri bu toplumun kültürünü ömrü boyunca tecrübe etmiş büyüklerden öğrenmesi, böylece eski kuşak ile yeni kuşak arasında değerler açısından bir benzerlik oluşması, ayrıca çocukların yaşlılık, kuşaklararası ilişkiler ve aile bağlarına yönelik duyarlılık ve olumlu bir algı geliştirmesi açısından programın bu geçiş evresinde işlevsel bir rolü olabilir.

Yöntem

Araştırma Modeli

Araştırmada nicel ve nitel yöntemin bir arada kullanıldığı karma yöntem (Alkan, Şimşek, Armağan Erbil, 2019: 560) benimsenerek konunun daha iyi anlaşılması amaçlanmıştır. "Bütünleyicilik" ilkesi ile (Greene et al., 1989: 259) farklı desenler kullanılarak ulaşılan sonuçların birbirini açıklaması, geliştirilmesi ve örneklendirmesi sağlanmıştır. Şimşek'in (2012: 95) belirttiği gibi kontrol ve deney grupları rastgele seçilemediği için yarı deneysel model esas alınmıştır. Gruplar ölçüt örnekleme yöntemi ile seçkisiz olmayan/*non randomized* bir atama sonucu oluşturulmuştur. Bu nedenle araştırmanın nicel boyutunda deneysel modellerden yarı deneysel desen benimsenmiştir. Yarı deneysel desenlerden, seçkisiz atamayı içermeyen grupların belli değişkenler üzerinden eşleştirildiği çalışmalar için uygun olan eşleştirilmiş desen (Büyükoztürk, Kılıç Çakmak, Akgün, Karadeniz & Demirel, 2012: 193) esas alınmıştır. Bu bağlamda deney ve kontrol gruplarına ön-test uygulandıktan sonra Kuşaklararası Manevi Güçlenme Eğitimi Programı deney grupları üzerinde denenmiş ve uygulanan program sonrasında tüm katılımcılara son testler uygulanarak araştırmanın bulgularına ulaşılmıştır. Programa katılan çocukların

insani değerler ve psikolojik sağlık düzeylerinde bir değişim olup olmadığı araştırılırken nitel açıdan katılımcıların yaşlılık, aile bağları, kuşaklararası ilişkiler ve insani değerler açısından algı ve bakış açılarındaki değişiklik ele alınmıştır.

Araştırmanın planlama aşamasında saha araştırması yapılmış ve uygulama yapılacak okul ve huzurevi tespit edilmiştir. Mekân ve katılımcı şartları sağlandıktan sonra Ankara Üniversitesi Etik Kurulu, Millî Eğitim Bakanlığı ve Keçiören ve Etimesgut Belediyeleri, uygulama yapılacak okul, emekliler platformu ve huzurevinden izin alınmıştır. Çalışma grubu belirlendikten sonra uygulamalara başlamadan önce ilkokul öğrencilerinin velilerinden izin alınmış ve aydınlatılmış onam formu imzalatılmıştır. Yarı yapılandırılmış görüşme sorularıyla program öncesi tüm katılımcılara ön test uygulandıktan sonra deney ve kontrol grupları oluşturulmuş ve program geliştirme sürecine geçilmiştir.

Araştırma Soruları

Kuşaklararası Manevi Güçlenme Eğitimi Programının çocuklar üzerindeki etkilerini ortaya koymak amacıyla yapılan bu çalışmada aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır.

-Kuşaklararası Manevi Güçlenme Eğitimi Programına katılan çocukların insani değerler düzeyi farklılaşmış mıdır?

-Kuşaklararası Manevi Güçlenme Eğitimi Programına katılan çocukların psikolojik sağlık düzeyi farklılaşmış mıdır?

-Kuşaklararası Manevi Güçlenme Eğitimi Programına katılan çocukların aile bağları ve kuşaklararası ilişkilere yönelik bakış açıları farklılaşmış mıdır?

-Kuşaklararası Manevi Güçlenme Eğitimi Programına katılan çocukların insani değerlere ilişkin kullandıkları kavramlar farklılaşmış mıdır?

Çalışma Grubu

Araştırmada çalışma grubu belirlenirken, araştırmanın amacına bağlı olarak bilgi açısından zengin durumların seçilmesine ve derinlemesine araştırma yapılmasına olanak veren (Büyüköztürk, Kılıç Çakmak, Akgün, Karadeniz & Demirel, 2013: 90) amaçsal örnekleme yöntemi benimsenmiştir. Amaçsal örnekleme yöntemlerinden ise ölçüt örnekleme yöntemi ile katılımcıların 4. sınıfa devam ediyor olma ölçütü esas alınmıştır. Öğretmenler ve aileler ile değerlendirme yapılmış, aileleri izin veren gönüllü çocuklar çalışmaya dahil edilmiştir.

Araştırma 35'i deney 26'sı kontrol grubu olmak üzere ilköğretim 4. sınıfa devam eden 61 çocuk katılımcı ile gerçekleştirilmiştir. Çocuklar dönüşümlü olarak ilkokulda ve huzurevinde yaşlı büyükleriyle bir araya gelmiştir. Keçiören Belediyesi Emekliler Platformu ve Etimesgut Belediyesi İl Bilge Hatun Erinç Huzurevinden seçilen 30 gönüllünün yaşları 54 ile 95 arasında değişmekte

olup yaş ortalaması 76'dır. İlkokulda uygulanan oturumlara bedensel sağlığı el veren yaşlılar katılırken huzurevinde uygulanan oturumlara ise çocuklar katılmıştır.

Veri Toplama Teknikleri ve Ölçme Araçları

Uygulamalara başlamadan önce katılımcıların velilerinden aydınlatılmış onam formu alınmış ve tüm katılımcılara ön-test uygulanmıştır. Nicel verilerin elde edilmesi amacıyla Çocuk ve Genç İçin Psikolojik Sağlık Ölçeği ÇGPSÖ (Arslan, 2015) ve İnsani Değerler Ölçeği İDÖ (Dilmaç, 2007) kullanılmıştır.

Nitel veriler için ise yarı yapılandırılmış görüşme tekniği ile katılımcılardan program öncesinde ve sonrasında kuşaklararası ilişkiler, aile ilişkileri ve insani değerlere ilişkin algı ve bakış açılarına yönelik veri toplanmıştır. Görüşme soruları, katılımcıların gelişim özelliklerine uygun olarak ve uzman görüşü alınarak hazırlanmıştır. Ayrıca *belge incelemesi* yaklaşımı ile (Şimşek, 2012: 151) katılımcıların yazdığı mektup ve oturumlarda yazdıkları dualardan da veriler elde edilmiştir.

Verilerin Analizi

Nicel Verilerin Analizinde Kullanılan Yöntemler

Araştırmada deney ve kontrol gruplarının programdan önce ve programdan sonra görüşme sorularına verdikleri cevaplardaki farklılaşma tespit edilerek bulgulara ulaşılmıştır. Öncelikle kullanılan ölçek puanlarının normal dağılım varsayımını sağlama durumu incelenmiş ve böylece Deney ve kontrol grubunun ön test puanlarının farklılaşması ile son test puanlarının farklılaşmasında uygun analiz yöntemine karar vermek amaçlanmıştır. Örneklemenin bulunduğu dağılımın normallüğünün test edilmesi, istatistiksel hipotezlerin test edilmesinde önem taşır (Toy ve Tosunoğlu, 2017). Öncelikle değişkenlerin normal dağılıma uygunluk gösterip göstermediğinin test edilmesi, doğru istatistik tekniğin kullanılabilmesi için gereklilik arz etmektedir. Normal dağılım varsayımı sağlanmayan ölçek puanlarında ise Mann Whitney U testi, normal dağılım varsayımı sağlayan ölçek puanlarında ise ilişkisiz örneklem t testi ve kullanılmıştır. İki bağımsız dağılımın medyanlarının eşitliğini test eden bir istatistiksel sına olarak açıklanabilecek Mann-Whitney testine ilişkin hipotezler;

H_0 : iki yığın medyanı birbirine eşittir

H_1 : iki yığın medyanı birbirine eşittir değildir

şeklinde kurulmaktadır.

Deney grubunun programdan önce (ön test) ve programdan sonra (son test) ölçek puanlarının farklılaşmasını görmek amacıyla ise normal dağılım varsayımının sağlandığı durumlarda ilişkili örneklem t testi ve normal dağılım

varsayımının sağlanmadığı durumlarda ise Wilcoxon işaretli sıralar testi kullanılmıştır. Bağımlı grup çiftlerin farklarının ana kitle dağılımlarının simetrik olduğu varsayılarak, dağılımın orta noktasını sıfır olan çiftleri atarak kalan n tane mutlak fark, artan bir büyüklük sırasına dizilir. Artı ve eksi farkların sıra numaralarının toplamları hesaba alınır. Bu hesaplamalar içerisinde küçük olan Wilcoxon test istatistiğidir (Çakıcı, Oğuzhan, Özdi, 2015). Kullanılan analizler ile ilgili özet Tablo 1’de sunulmuştur.

Tablo 1. Nicel veri analizinde kullanılan yöntemler

Karşılaştırma		Yöntem	
		Normal Dağılım Varsayımı Sağlandı ise	Normal Dağılım Varsayımı Sağlanmadı ise
Çocuk katılımcılar	Deney-Kontrol Ön Test	İlişkisiz Örneklem t testi	Mann Whitney U testi
	Deney-Kontrol Son Test		
	Deney Grubu Ön Test-Son test	İlişkili Örneklem t testi	Wilcoxon işaretli sıralar testi

Nitel Veri Analizinde Kullanılan Yöntemler

Nitel verilerin analizinde ise içerik analizi yapılmıştır. Çocuk ve yaşlı katılımcıların cevapları derinlemesine incelenerek kategoriler ve temalar oluşturulmuştur. Verilerin analizinde, duygular, algılar gibi olgulara odaklanan fenomenolojik model esas alınmıştır. Fenomonolojik model yaşantılar ve deneyimlerin kaynağı ile ilgilenecek öze ulaşma çabası taşıyan çalışmalar için geçerlidir (Şimşek, 2012: 103). *Betitleme, analiz ve yorumlama* süreçleri ile (Şimşek, 2012: 185) katılımcıların verileri derinlemesine ele alınmış ve bulgulara ulaşılmıştır.

Bulgular**Nicel Bulgular****Kuşaklararası Manevi Güçlenme Eğitimi Programı Uygulandıktan Sonra Deney ve Kontrol Grubundaki Çocuk Katılımcıların Son Test Puanlarının İncelenmesi****Tablo 2.** Kuşaklararası Manevi Güçlenme Eğitimi Programı Uygulandıktan Sonra Deney ve Kontrol Grubundaki Çocuk Katılımcıların Psikolojik Sağlık Puanları Mann Whitney U Testi Sonuçları

Grup	N	$\bar{X}$	Sıra ortalaması	Sıra toplamı	U	p
Kontrol	26	54,84	29,42	765,00	414,000	0,548
Deney	35	55,35	32,17	1126,00		

Tablo 2 incelendiğinde Kuşaklararası Manevi Güçlenme Eğitimi Programı uygulandıktan sonra deney ve kontrol grubundaki çocuk katılımcıların psikolojik sağlık ölçeği puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık ($p>0,05$) olmadığı görülmektedir. Buna göre, uygulanan programın çocukların psikolojik iyi oluş düzeyleri üzerinde etkisi olmadığı söylenebilir.

Tablo 3. Kuşaklararası Manevi Güçlenme Eğitimi Programı Uygulandıktan Sonra Deney ve Kontrol Grubundaki Çocuk Katılımcıların İnsani Değerler Ölçeği Alt Boyut Puanları ve Ölçek toplam puanının incelenmesi

Alt Boyut	Grup	N	$\bar{X}$	Sıra ortalaması	Sıra toplamı	U	p
Arkadaşlık	Kontrol	26	29,75	32,08	834,00	427,000	0,681
	Deney	35	29,600	30,20	1057,00		
Barışçı olma	Kontrol	31	29,37	30,21	785,50	434,500	0,764
	Deney	30	29,46	31,59	1105,50		
Saygı	Kontrol	31	30,03	28,37	737,50	386,50	0,315
	Deney	30	31,16	32,96	1153,50		
Alt Boyut	Grup	N	$\bar{X}$	Sıra ortalaması	sd	t	p
Sorumluluk	Kontrol	26	30,02	3,77	59	0,100	0,921
	Deney	35	30,11	3,42			
Dürüstlük	Kontrol	26	27,25	3,55	59	1,157	0,252
	Deney	35	26,06	4,27			
Hoşgörü	Kontrol	26	24,67	5,80	59	0,987	0,328
	Deney	35	23,12	6,21			
Toplam puan	Kontrol	26	171,12	19,19	59	0,301	0,765
	Deney	35	169,53	21,27			

Tablo 3 incelendiğinde Kuşaklararası Manevi Güçlenme Eğitimi Programı uygulandıktan sonra deney ve kontrol grubundaki çocuk katılımcıların İnsani Değerler Ölçeği alt boyut ve toplam puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı fark ($p>0,05$) bulunamamıştır. Buna göre, uygulanan programın çocukların insani değerleri üzerinde etkisi olmadığı söylenebilir.

Kuşaklararası Manevi Güçlenme Eğitimi Programı Çocuk Katılımcıların Ön Test-Son Test Puanlarının İncelenmesi

Tablo 4. Deney Grubundaki Çocuk Katılımcıların Kuşaklararası Manevi Güçlenme Eğitimi Programı Uygulanmadan Önce ve Sonra (Ön-Son Test) Psikolojik Sağlık Puanları Wilcoxon İşaretli Sıralar Testi

Ön test-Son test	N	Sıra ortalaması	Sıra toplamı	z	p
Negatif sıra	10 ^a	17,05	170,50		
Pozitif sıra	21 ^b	15,50	325,50	1,524 ^b	0,127
Eşit	4 ^c				

Tablo 4 incelendiğinde deney grubundaki çocuk katılımcıların Kuşaklararası Manevi Güçlenme Eğitimi Programı uygulandıktan önce ve sonra (Ön test-Son test) psikolojik sağlık ölçeği puanları istatistiksel olarak anlamlı farklılık göstermediği ($p>0,05$) belirlenmiştir. Buna göre, uygulanan programın çocukların psikolojik iyi oluş düzeyleri üzerinde etkisi olmadığı söylenebilir.

Tablo 5. Deney Grubundaki Çocuk Katılımcıların Kuşaklararası Manevi Güçlenme Eğitimi Programı Uygulanmadan Önce ve Sonra (Ön-Son Test İnsani Değerler Ölçeği Alt Boyut Puanları ve Ölçek toplam puanının incelenmesi

Alt Boyut	Grup	N	$\bar{X}$	S	sd	t	p
Sorumluluk	Ön test	35	29,71	3,99	34	,575	0,569
	Son test	35	30,11	3,42			
Dürüstlük	Ön test	35	27,07	4,10	34	1,29	0,206
	Son test	35	26,06	4,27			
Hoşgörü	Ön test	35	21,82	5,02	34	1,22	0,229
	Son test	35	23,12	6,21			
Ölçek toplam	Ön test	35	165,75	18,33	34	1,174	0,249
	Son test	35	169,53	21,27			
Alt Boyut	Ön test-Son test	n	Sıra ortalaması	Sıra toplamı	z	p	
Dostluk/Arkadaşlık	Negatif sıra	14 ^a	13,11	183,50	,736 ^c	0,462	
	Pozitif sıra	15 ^b	16,77	251,50			
	Eşit	6 ^c					

Barışçı Olma	Negatif sıra	10 ^a	12,70	127,00	2,172 ^b	0,030
	Pozitif sıra	20 ^b	16,90	338,00		
	Eşit	5 ^c				
Saygı	Negatif sıra	13 ^a	16,69	217,00	,885 ^c	0,376
	Pozitif sıra	19 ^b	16,37	311,00		
	Eşit	3 ^c				

Tablo 5 incelendiğinde deney grubundaki çocuk katılımcıların Kuşaklararası Manevi Güçlenme Eğitimi Programı uygulanmadan önce ve sonra (Ön test-Son test) İnsani Değer Ölçeği barışçı olma alt boyut puanlarının istatistiksel olarak anlamlı farklılık gösterdiği ($p < 0,05$) görülürken, İnsani Değer Ölçeği diğer alt boyut puanlarında ve toplam puanda istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık tespit edilmemiştir ($p > 0,05$). Anlamlı farklılık tespit edilen İnsani Değerler Ölçeği barışçı olma alt boyutu için ön test ortalamasının 27,42 ve son test ortalamasının 29,46 olduğu belirlenmiştir. Barışçı olma boyutu için son test puanlarının ön test puanlarından daha yüksek olması yapılan uygulamanın çocukların barışçı olma değerini geliştirdiği anlamına gelmektedir. Diğer yandan, barışçı olma alt boyutu dışında İnsani Değer Ölçeğinin diğer alt boyutlarında ve toplam puanda ön test – son test sonuçları arasında fark olmaması yapılan uygulamanın bu değerlerin gelişimine etkili olmadığı şeklinde yorumlanabilir.

Özetle nicel verilerin analizi sonucu elde edilen bulgulara göre Kuşaklararası Manevi Güçlenme Eğitimi Programı uygulandıktan sonra deney ve kontrol grubundaki çocuk katılımcıların insani değerler ve psikolojik sağlık son test puanlarının incelenmesi sonucunda istatistiksel olarak anlamlı farklılık olmadığı ($p > 0,05$) saptanmıştır. Ayrıca deney grubundaki çocuk katılımcıların program uygulanmadan önce ve uygulandıktan sonra (Ön test-Son test) insani değerler ve psikolojik sağlık ölçek puanlarının istatistiksel olarak anlamlı farklılık göstermediği ($p > 0,05$) görülmektedir. Fakat deney grubundaki çocuk katılımcıların program uygulanmadan önce ve uygulandıktan sonra (Ön test-Son test) İnsani Değerler Ölçeği barışçı olma alt boyut puanlarının istatistiksel olarak anlamlı farklılık gösterdiği ($p < 0,05$) belirlenmiştir. Bu sonuca göre programın, çocukların barışçı olma değerine katkı sunduğu söylenebilir.

Nitel Bulgular

Program uygulanmadan önce ve sonra, deney ve kontrol gruplarındaki katılımcılara; kuşaklararası ilişkiler, aile bağları ve insani değerler ile ilgili sorular sorulmuş, bazı kavramları açıklamaları istenmiştir. Nitel verilerin analiziyle elde edilen bulgular bize Kuşaklararası Manevi Güçlenme Eğitimi Programının çocukların anlam dünyasında çeşitli açılardan olumlu yansımalarını göstermektedir. İnsani değerler açısından çocukların kazanımları değerlendirildiğinde son görüşmede değişen ifadeler olumlu yönde bir gelişmeye işaret

etmektedir. Değerlerin yaşayan birer örneği olarak yaşlıların, çocukların değerler sistemine olumlu katkı sunduğunu söylemek mümkündür. Değerlere ilişkin kavramlara getirdikleri açıklamalarda ön görüşme ve son görüşme arasında kaydedilen farklılıklar bu düşünceyi desteklemektedir. Deney grubunda “umut” kavramına karşılık hem uygulama öncesinde hem uygulama sonrasında çocukların aklına çoğunlukla “mutluluk” kavramının geldiği görülmektedir. Ancak programdan önce hiç kullanılmayan ve programdan sonra altı çocuğun aklına gelen “hayat” ifadesi dikkat çekmektedir. Ayrıca uygulama öncesinde kullanılan “bekleme, beklenti” kavramının uygulama sonrasında kullanılmadığı ve yerini “uğraş, hayal etme, hayal, kazanım, hayat, mucize, umut” gibi ifadelerle bıraktığı görülmekte, bu durum çocukların pasif bir umut algısından aktif bir algıya geçtiklerini göstermektedir. Kontrol grubunda ise ön görüşme ve son görüşme arasında önemli bir farklılık görülmemekte, her iki oturumda da “bekleme-beklenti” kavramlarının kullanıldığı görülmektedir. “Mutluluk” kavramına ilişkin görüşleri sorulduğunda deney grubunda ön görüşmede kullanılan “sevgi-saygı” ifadesinin son görüşmede arttığı görülürken, “Umut, güven, hayat, inanç, iyilik, mutlu olma, sevdiğim insanlar” ifadelerinin eklendiği kaydedilmiştir. Başka bir örnek olarak “güven” kavramı sorulduğunda deney grubunda uygulama öncesinde ve sonrasında çocukların aklına genel olarak “aile-aile üyeleri ve sevgi-saygı” kavramları geldiği görülmektedir. Deney grubunda ilk görüşmede kullanılmayan ama son görüşmede eklenen “Allah, birlik-beraberlik, rahat hissetme, duygu, anlama, mutluluk, paylaşma” ifadeleri dikkat çekmektedir. Kontrol grubunda kullanılan ve çeşitlilik gösteren ifadeler ön görüşme ile son görüşmede önemli bir farklılık göstermemiştir. Bu bağlamda güven temasının işlendiği oturumun ardından hissettikleri duygularla Allah’a mektup yazmaları istenen çocukların dualarından elde edilen veriler de programın yansımalarını taşımaktadır. “Allah’ım, bundan sonra bir canlıya zarar vermeyeceğim.” ifadesi çocuğun bir bütünlük duygusu yaşadığını gösterirken “Rabbim, ben bu dünyada çok güvenilir bir insan olmak istiyorum ve olmaya da çalışıyorum. Lütfen bana yardım et Rabbim. Senden yardım bekliyorum.” ifadesini kullanan çocuğun, davranışlarını düzenlemek için iradî bir sürece geçtiğine ve Allah’tan güç aldığına işaret etmektedir. “Ben bugün güvenle ilgili çok güzel şeyler öğrendim. Ben dürüst güvenilir, saygılı bir insan olacağım. Herkes konuşabilir, arı, karınca gibi vb. şeyler.” Bu ifadeler ise çocukların kainatta yalnız olmadıklarını ve her varlığın haklarının olduğunu düşündüklerini göstermektedir. “Kızdığımızda bile dürüst, saygılı, iyi bir şekilde olmak isterim.” ifadesiyle çocuk öfke anında nasıl bir tutum sergilemek istediğine karar vermektedir. “Allah’ım, tek sana güveniyorum, o yüzden bunu sana söylüyorum. Arkadaşlarıma iyi davranarak, yalan söylemeyererek, dürüst, güvenilir bir insan olmak istiyorum.” ifadeleri de niyet inşa eden bir çocuğun benzer nitelikteki verilerini oluşturmakta ve programın çocukların değerler sistemine olumlu yansımalarını taşımaktadır.

Öte yandan programın amaçlarından biri olarak toplumsal uyum sürecine katkı sunmak açısından değer aktarımı ve eski kuşak ile yeni kuşak arasında

benzerlik düzeyinin artırılmasına ilişkin nitel veriler çocukların ifadelerinde kendini göstermektedir. Toplumun özgün kültürel ve manevi dokusunun korunmasına yönelik içeriklerle kuşaklararası kültürel aktarıma bir katkı amacı taşıyan Kuşaklararası Manevi Güçlenme Eğitimi Programının çocukların kavramlarındaki yansımalarını görmek araştırmanın amacına ulaşması açısından önem taşımaktadır. “Aile fertlerinden neler öğrendikleri” sorulduğunda deney grubundaki çocuklar son görüşmede çok çeşitli ifadeler kullanırken ilk görüşmede kullanmadıkları “*terbiye-gelenek-görenek*” ifadelerini de açıklamalarına eklemişlerdir. Bu ifadeler kontrol grubunda görülmemektedir. “Ailede en sevdikleri gelenek” sorulduğunda çok farklı görüşler bildiren çocukların kullandıkları “*bayram ziyaretleri*” ifadesi kontrol grubunda azalırken deney grubunda uygulamalardan sonra artmaktadır. Ayrıca deney grubunun ifadelerine son görüşmede “*bayram harçlığı*” ifadesi de eklenmiştir. Tüm bu verilerden yola çıkarak her oturumun kültürel motiflerle ve manevi değerlerle işlenmiş olmasının çocukların anlam dünyasına yansımış olduğunu söylemek mümkündür. “Saygı” kavramını açıklamaları istendiğinde deney ve kontrol grubunda ön görüşmede ve son görüşmede akıllarına gelen kavramın genel olarak “*sevgi*” olduğu görülürken program sonrası deney grubunun ifadelerinde bazı değişiklikler göze çarpmaktadır. Uygulama sonrasında deney grubunda “saygı” kavramını açıklarken “*büyükler*” ifadesini kullanan çocukların sayısının arttığı görülmekte yani bir değer olarak saygı, büyüklerle daha çok ilişkilendirilmektedir. Çocukların program hakkında duygu ve düşüncelerini yazmaları istendiğinde kullandıkları ifadeler büyükleriyle ilgili olumlu bir tutum içinde olduklarını göstermektedir: “*Büyüklerimi çok sevdim. Onları iyi dinledim. Onları çok seviyorum. Görüşürüz.*” Başka bir örnekte de “*Ben bu etkinliği çok sevdim. Bilgiler öğrendim. Çok mutlu oldum. Devam etmesini istiyorum. Sizleri çok seviyorum.*” ifadeleri ise programın daha uzun süreçlerde devam etmesinin faydalı olacağı izlenimi uyandırmaktadır.

Çocukların aile bağları ve kuşaklararası ilişkilere ilişkin kavramlarda yaptıkları açıklamalardan, bir anlamlandırma sürecine girdikleri ve duyarlılıklarının arttığı görülmektedir. Örneğin “dede” (annenin babası) kavramı uygulama öncesi ve sonrası “*sevgi-saygı-mutluluk*” kavramıyla özdeşleşirken uygulama sonrası deney grubunda “*aile büyüğü, en bilgili insan, şefkat, merhamet, bayram harçlığı, hikâye*” kavramlarının da ifadelere eklendiği görülmüştür. Uygulama öncesinde görülmeyen bu kavramlar programın bir yansıması olarak karşımıza çıkmaktadır. Kontrol grubunda hem ön görüşmede hem son görüşmede “dede” denince akla ilk “*annemin babası*” kavramının gelmesi ve program sonrası önemli bir farklılık olmaması bu düşüncemizi desteklemektedir. Çocukların program sonrası insani değerlere ilişkin yaptıkları açıklamalarda da aile ve büyüklerle ilgili kavramlar kullanmaya başladıkları görülmektedir. “Ailede en çok öğrendiğin fert” sorusuna karşılık deney grubunda “dedem” diyenlerin sayısında artış görülürken, uygulamalardan önce hiç kullanılmayan “*anneanne/babaanne ve tüm ailem*” ifadelerinin uygulamalardan

sonra kullanıldığı görülmektedir. Kontrol grubunun ifadelerinde önemli bir farklılık görülmemektedir. Çocukların ifadelerindeki değişiklikler, kuşaklararası bağlara ilişkin bir duyarlılık ve yaşlılara ilişkin olumlu bir algı kazanıldığını göstermektedir. Ayrıca programın yansımalarından biri olarak aile ve aile büyükleri hakkında bir farkındalık ve duyarlılık oluştuğu görülmektedir. Çocuklardan “Anne” kavramını açıklamaları istendiğinde deney ve kontrol gruplarının ön görüşmede “*sevgi-saygı-mutluluk ve dünyaya getiren-büyüten*” ifadelerini kullandıkları görülürken son görüşmede deney grubunda bu kavramlarla birlikte “*aile*” ifadesini kullananlarda önemli bir artış olmuştur. Bu değişim kontrol grubunda kullanılan ifadelerde görülmemiştir. Uygulamalarda vurgulanmış olan aile kavramının çocukların anlam dünyasında yer bulduğunu söylemek mümkündür. “Aile” kavramına ilişkin görüşleri sorulduğunda ise deney ve kontrol grubunda ön görüşme ve son görüşmede çocuklar “*sevgi-saygı-mutluluk ve topluluk (anne baba-kardeş vb.)*” gibi ifadeler kullanırken uygulama sonrasında deney grubunda “*barış, hayat, sohbet, şefkat-merhamet*” kavramları da aileyi açıklamak için kullanılan ifadelere eklenmiştir. Kontrol grubunda kullanılmayan bu ifadeler programın deney grubundaki çocuklarda yansımalarını göstermektedir. Ayrıca programa katılan çocukların kullandıkları ifadelerde insani değerlere yaptıkları atıfların arttığı görülmektedir. Programdan önce deney grubunda “*çocuk*” kavramı sorulunca daha çok “*arkadaş-kardeş-bebek, sevgi-saygı-mutluluk ve oyun oynamak*” kavramlarıyla açıklanırken program uygulandıktan sonra deney grubunda “*sevgi-saygı-mutluluk*” ifadesini kullananların sayısı hemen hemen ikiye katlanmıştır. Değer odaklı oturumların bir neticesi olarak çocukların ifadelerinde, kelimelerin kavramsal tanımlarından çok kendilerinde çağrışan değerlerin ön plana çıktığı görülmektedir. Kontrol grubunda kullanılan tanımlamalarda böyle bir değişiklik göze çarpmamaktadır. Bu düşünce “*anneanne ve babaanne*” kavramına ilişkin görüşlerinde de kendini göstermektedir. Deney grubunda uygulama sonrasında anneanne kavramına yönelik açıklamalarda “*sevgi-saygı-mutluluk*” kavramlarını ifade eden çocukların sayısı artarken kontrol grubunda bu sayı azalmıştır. Deney grubunda program öncesinde kullanılmamış olup program sonrasında görülen “*aile büyüğü, eskiyi anlatan, hayata bağlayan, barış*” gibi ifadelerin, oturumlarda işlenen temaların çocukların algısında yer ettiğini göstermektedir. Sonuç olarak araştırma sorularının çoğu nitel bulgular açısından olumlu yönde cevabını bulmaktadır. Kuşaklararası Manevi Güçlenme Eğitimi Programına katılan çocukların aile bağları ve kuşaklararası ilişkilere yönelik bakış açıları ve insani değerlere ilişkin kullandıkları kavramlarda olumlu yönde farklılaşma saptanmıştır.

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Erikson’a göre (2014: 105), farklı psiko-sosyal gelişim evrelerinde olan bireyler etkileşime girdiklerinde birbirlerini geliştirir. Araştırmanın çalışma grubunu oluşturan ilköğretim 4. sınıf öğrencilerinin içerisinde bulunmuş olduğu gelişim evresinin yeterliliğe karşı aşağılık duygusu yaşama potansiyeline

işaret eden Erikson, başarı ve onaylanma ihtiyacı sağlıklı bir zeminde karşılanmayan okul çağı çocuklarının aşağılık duygusu yaşayabileceğine dikkat çeker. Çocuğun tecrübe ettiği başarısızlıkların, onun yeterlilik duygusunu olumsuz etkilememesi açısından dengeli bir tutuma ihtiyaç vardır. Dolayısıyla sağlıklı bir yaşlılık evresinde benlik bütünlüğü duygusuyla birlikte değerleri anlam bütünlüğünde algılayıp aktarma potansiyeline sahip olan yaşlı insanların, çocukların koşulsuz olumlu kabul ihtiyacını karşılayabileceğini söylemek mümkündür. Çiftçioğlu, Polat ve Eren'in (2016: 176) görüşleri bu düşüncüyü destekler niteliktedir. Çocukların kişilik gelişiminde anne ve baba dışında, psikolojik sağlığı ve örnekliliğiyle başka yetişkinlerin varlığı çocuklar için bir zenginliktir. Nitekim kuşaklararası öğrenme uygulamalarının her iki kuşak için de bilgi ve beceri kazanımlarının yanı sıra değerli hissetme, kabul edilme, saygı görme, kuşaklararası anlamlı bir ilişki gibi katkıları vardır (Newman ve Hatton-Yeo, 2008: 33). Nitekim bu araştırmanın bulguları da bizi benzer sonuçlara götürmektedir. Kuşaklararası Manevi Güçlenme Eğitimi Programına katılan çocukların yaşlılık, kuşaklararası ilişkiler ve aile bağlarına yönelik duyarlılık ve olumlu bir algı geliştirdiğini söylemek mümkündür.

Programa katılan çocukların, kavramların açıklamalarında kullandıkları ifadelerin olumlu yönde zenginleşmesi programın yansımalarından biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim Vygotsky, çocuğun kullandığı kavramların kaynağının kültürel olduğuna işaret ederken kuşaklararası öğrenmenin altını çizer. Çocuğun düşünce süreci, içine doğduğu kültürün ürünüdür. *Mediation* kavramıyla ifade bulan bu sistemde kuşaklararası aracılık ve aktarım söz konusuysa dil bu sistemin yapı taşıdır. Çocuk daha önceki nesillerden aktarılan formlar aracılığıyla düşünmeye ve değer oluşturmaya başlar (Ergün & Özsüer, 2006: 287). Programın kültürel aktarım olanağı sağlaması, çocukların bu toplumun kültür ve değerlerini ömrü boyunca tecrübe etmiş büyüklerle temas kurmasına ve değerleri yaşayan tanıklarından öğrenmesine imkân sağlamıştır. Çocukların değerler sistemine katkı sunan programın, değerlerin anlam ve algısında eski kuşak ile yeni kuşak arasında bir benzerlik oluşturmaya başladığı görülmektedir. Bu bağlamda Abay ve Demir'in (2014: 146-148) araştırması önemli bulgular sunmakta; değerlerin kuşaktan kuşağa anlam değiştirdiğini göstermektedir. Örneğin bayram kavramının iki kuşak arasında anlamının değişmiş olduğu görülmektedir. Bayramlar eskiden birlik beraberlik algısı uyandırırken şimdilerde bayramlarda bir tatil beklentisi doğmaktadır. 55 yaş üzeri için kutsal olan bayramlarda ziyaretler önemlidir fakat gençler için bayram ziyaretleri zahmetlidir. Anlamı kuşaktan kuşağa değişen bir kavram da saygıdır. Yaşlılar büyüğün yanında sigara içilmesi, bacak bacak üstüne atılması ve el öpme gibi gözlemlenebilir davranışları çok önemserken gençler için bu davranışları saygının ölçütü kabul etmek saçmadır. Değer, algı, beklenti ve kavramlardaki değişimin, sosyal değişimin en önemli göstergeleri olduğunu söylemek mümkündür ve bu bağlamda yaşlılık da anlamı değişen kavramlardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Buna

ilişkin olarak Özmete'nin (2017), işaret ettiği gibi küreselleşmenin etkisiyle bağımsızlık ve bireyselleşme kültürünün bizim toplumumuz için de bir tehdit haline gelmesi kuşaklararası programların önemini bir kez daha düşündürmektedir. Aksi halde aile büyükleriyle bağ içinde olmak bireyin bağımsızlığını sınırlayan bir etken olarak algılanacak ve bu sorumluluğun devletin sorumluluk alanında olması gerektiğine olan inanç ve algı yaygınlaşacaktır. Böyle kritik bir zamanda kuşaklararası öğrenme programları bir geçiş aracı olarak devreye sokulabilir. Bu programlar, kaçınılması imkânsız olan değişimin hızı ve toplumun yapısına uygun olarak seyretmesi, yenilenirken sosyal ve kültürel dokunun korunması ve kuşaklararası ilişkilerin dengeli bir zeminde devam etmesi açısından önemli bir ihtiyacı karşılayabilir. Nitekim çocukların ifadelerine yansıyan kültürel aktarım belirtileri, araştırmanın amacına ulaşması açısından önemli veriler sunmaktadır. Toplumsal değişimin kaçınılmaz olduğu günümüzde kültürel, manevi değerlerimizi ve özgünlüğümüzü korumak amacıyla alınacak önlemlerin sonuç vermesi açısından bu verilerin önem taşıdığını söyleyebiliriz.

Ayrıca kuşaklararası öğrenme uygulamalarının daha etkili ve daha kalıcı sonuçlar vermesi açısından amaçlı, planlı ve uzun vadeli bir program dâhilinde gerçekleşmesi ve sürdürülebilirliği, önem taşımaktadır. Buna karşın öğrenmeye, bağ kurmaya, kültürel aktarım yapmaya el vermeyen kısa süreli huzurevi ziyaretleri gibi uygulamaların, kişilerin bakış açısı ve algısında kalıcı ve istendik bir değişiklik meydana getirmesi söz konusu değildir. Belli bir amaç ve program dâhilinde ve istikrarlı bir şekilde yapılacak uygulamalar katılımcıların birbiriyle bağ kurmasına ve birbirlerine katkı sunmalarına imkan verir. Verdiği sonuçlarla birlikte bu düşünceyi pekiştiren Kuşaklararası Manevi Güçlenme Eğitimi Programı, amaçlı ve sistemli kuşaklararası öğrenme programlarının denenmiş ve sonuçlarına ulaşılmış bir örneği olması açısından alana katkı sağlayabilir. Huzurevlerinde ve ilköğretim okullarında uygulamak üzere Kuşaklararası Manevi Güçlenme Eğitimi Programının eğitim sistemimize yansiyarak yaygınlaşması ve örneklerinin çoğalması; kültürel mirasın özgünlüğünün korunarak aktarılması ve varlığını sürdürmesi, büyüklerimizin kültürümüzde tarih boyu süregelen saygınlığını toplumsal değişim sürecinde de koruması, kuşaklararası ilişkilerin güçlenmesi, eski ve yeni kuşağın birbiri hakkında olumlu algıya sahip olması açısından faydalı olabilir. Elbette olumlu bir algı gelişmesi ve çocukların kültürel ve manevi değerleri dengeli bir zeminde öğrenmesi için güvenli aktarıcılara ihtiyacı vardır. Yaşlı katılımcıların nitelikleri programın amacına ve içeriğine uygun olmalıdır. Programa bilgelik niteliği taşıyan yaşlılar katılmalıdır. Eğitim-öğretim yılı boyunca amaçlı ve planlı olarak sürdürülebilecek kuşaklararası öğrenme programları, değer ve kültür aktarımı amacıyla ilköğretim müfredatına dâhil edilebilir.

Kaynakça

- Abay, A. R., & Demir, S. A. (2014). Belli Parametrelere Göre Kuşaklararası Sosyal Değişme (Aile Değerleri Üzerine Bir Karşılaştırma). *Akademik İncelemeler Dergisi (Journal of Academic Inquiries)*, 125-151.
- Adıgüzel, A. (2020). Eğitimde Program Geliştirme ve Değerlendirme. Oral. B. ve Yazar T. İçinde, *Eğitimde Program Geliştirme Süreci* (s. 175-201). Ankara: Pegem Akademi
- Adjaye, J. K., & Aborampah, O. M. (2004). Intergenerational Cultural Transmission Among the Akan of Ghana. *Journal of Intergenerational Relationships*, 23-38.
- Aile Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı I. Yaşlılık Şurası. (2019). *I. Yaşlılık Şurası 20-22 Şubat 2019 Sonuç Bildirgesi*. I. Yaşlılık Şurası: <http://www.yasliliksurasi.gov.tr/yayinlar.html> adresinden alınmıştır
- Alkan, V., Şimşek, S. ve Armağan Erbil, B. (2019). Karma yöntem: Öyküleyici alanyazın incelemesi. *Eğitimde Nitel Araştırmalar Dergisi – Journal of Qualitative Research in Education*, 7(2), 559-582
- Apak, H. (2018). Güçlendirme ve Maneviyata Duyarlı Sosyal Hizmet. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 399-412.
- Arslan, G. (2015). Çocuk ve Genç Psikolojik Sağlık Ölçeği'nin (ÇGPSÖ-12) Psiko-metrik Özellikleri: Geçerlilik ve Güvenirlilik Çalışması. *Ege Eğitim Dergisi*, 1-12.
- Bandura, A. (1989). Social cognitive theory. In R. Vasta (Ed.), *Annals of child development*. Vol. 6. Six theories of child development (pp. 1-60). Greenwich, CT: JAI Press.
- Barni, D., Ranieri, S., & Scabini, E. (2012). Value similarity among grandparents, parents, and adolescent children: Unique or stereotypical? *Journal Family Science*, 46-54.
- Bee, H., & Boyd, D. (2009). *Çocuk Gelişim Psikolojisi*. İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Büyükoztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö., Karadeniz, Ş., & Demirel, F. (2013). Bilimsel araştırma yöntemleri.(14. Baskı). Ankara: Pegem Akademi
- Cabanillas, C. (2011). Intergenerational learning as an opportunity to generate new educational models. *Journal of Intergenerational Relationships*, 9(2), 229-231.
- Canatan, A. (2008). Toplumsal Değerler ve Yaşlılar. *Yaşlı Sorunları Araştırma Dergisi*, 62-71.
- Ceylan, H. (2015). Sosyal değerden sosyal soruna yaşlılık: geleneksel toplumdan modern topluma değişen yaşlılık algısı. H. Ceylan içinde, *Modern Hayat ve Yaşlılık* (s. 25-54). Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Ceylan, H. (2018). Kırgız Toplumunda Yaşlılık ve Yaşlının Sosyal Statüsü. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 507-519.
- Crites, M. S. (2008). Child Development and Intergenerational Programming. *Journal of Children in Contemporary Society*, 33-43.
- Çakıcı, M.İ Oğuzhan, A., Özdil, T., (2015) İstatistik Ekin Kitabevi, 2. Baskı, Bursa
- Çiftçioğlu, H., Polat, Ö. A., & Eren, E. (2016). Kişilik Gelişimi. *Journal of Social And Humanities Sciences Research (JSHSR)*, 166-177.
- Demirel, Ö. (2020). Eğitimde Program Geliştirme Kuramdan Uygulamaya. Ankara: Pegem Akademi

- Dılmaç, B. (2007). Bir Grup Fen Lisesi Öğrencisine Verilen İnsani Değerler Eğitiminin İnsani Değerler Ölçeği ile Sınanması Doktora Tezi. Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Elkind, D. (1999). *Çocuk ve Toplum - Gelişim ve Eğitim Üzerine Denemeler*. Ankara: Ankara Üniversitesi Çocuk Kültürü Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları.
- ENIL [European Network for Intergenerational Learning] (2012). *Intergenerational Learning and Active Ageing. European Report*.
- Ergün, M., & Özsüer, S. (2006). Vygotsky'nin Yeniden Değerlendirilmesi. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 269-292.
- Erikson, E. H. (2014). *İnsanın Sekiz Evresi*. (G. Akkaya, Çev.) İstanbul: Okyanus Yayınları.
- European Map of Intergenerational Learning*. (2020, 04 21). <http://www.emil-network.eu/what-is-intergenerational-learning/> adresinden alınmıştır
- Findsen, B., & Formosa, M. (2011). *Lifelong Learning in Later Life A Handbook on Older Adult Learning*. International Issues in Adult Education .
- Frankl, V. (1995). *İnsanın Anlam Arayışı*. (S. Budak, Çev.) Ankara: Öteki Yayınevi.
- Grace Living Centers*. (2018). 03 25, 2020 tarihinde Grace Living Centers: <http://www.gracelivingcenters.com/jenks-photos/> adresinden alındı
- Greene, J.C., Caracelli, V.J. and Graham, W.F. (1989) 'Toward a Conceptual Framework for Mixed-method Evaluation Designs', *Educational Evaluation and Policy Analysis* 11(3): 255-74.
- Güngör, E. (1998). *Değerler Psikolojisi Üzerinde Araştırmalar Ahlâk Psikolojisi, Ahlâkî Değerler ve Ahlâkî Gelişme*. İstanbul: Ötüken.
- Gürses, İ., & Kılavuz, M. A. (2011). Erikson'un Psiko-Sosyal Gelişim Dönemleri Teorisi Açısından Kuşaklararası Din Eğitimi ve İletişiminin Önemi. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 153-166.
- Kaplan, M. S. (2001). *School-Based Intergenerational Programs*. Hamburg: UNESCO Institute for Education.
- Kerka, S. (2003). *Intergenerational Learning and Social Capital*. Columbus: ERIC Clearinghouse on Adult, Career, and Vocational Education.
- Krašovec, S. J., & Kump, S. (2010). The concept of intergenerational education and learning. *TANDEMS GO!*, 14.
- Kur'an-ı Kerim Meali*. (2011). (H. Altuntaş, & M. Şahin, Çev.) Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Layder, D. (2006). *Sosyal Teoriye Giriş*. (Ü. Tatlıcan, Çev.) İstanbul: Küre Yayınları.
- Liang, J., & Luo, B. (2012). Toward a discourse shift in social gerontology: From successful aging to harmonious aging. *Journal of Aging Studies*, 327-334.
- Loewen, J. (1996). *Intergenerational Learning: What If Schools Were Places Where Adults and Children Learned Together?* ABD: ERIC.
- Lyashenko, M. S., & Frolova, N. H. (2014). LMS projects: A platform for intergenerational e-learning collaboration. *Education and Information Technologies*, 19(3), 495-513.
- Moberg, D. O. (2005). Research in Spirituality, Religion, and Aging. *Journal of Gerontological Social Work*, 11-40.

- Myers, J. E. (2018). *Empowerment for Later Life*. Michigan : Eric.
- Newman, S., & Hatton-Yeo, A. (2008). Intergenerational learning and the contributions of older people. *Ageing horizons*, 8(10), 31-39.
- Ocak, M. A. (2015). *Öğretim Tasarımı Kuramlar, Modeller ve Uygulamalar*. Ankara: Anı Yayıncılık
- Okumuş, E. (2009). Toplumsal Değişme ve Din. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 323-347.
- Özboilat, A. (2016). Beşikten Mezara: Yaşlılığın Sosyolojisi ve Din -Adana Örneği-. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 53-76.
- Özmete, E. (2017). *Türkiyede Kuşaklararası Dayanışmanın Değerlendirilmesi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Schwartz, S. H. (2005). Basic human values: Their content and structure across countries. A. Tamayo, & J. Porto içinde, *Valores e comportamento nas organizações* (s. 21-55). Petrópolis: Vozes.
- Senemoğlu, N. (2004). *Gelişim Öğrenme ve Öğretim (Kuramdan Uygulamaya)*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Şimşek, A. (2012). Araştırma Modelleri. Şimşek, A. içinde, *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*. (s. 80-106). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Tam, K.-P. (2015). Understanding Intergenerational Cultural Transmission Through the Role of Perceived Norms. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 1-7.
- Tosun, C., & Bakar, H. S. (2016). Din Öğretiminde Metin Yoluyla Aktif Öğrenme. C. Tosun içinde, *Ortaokul 5-8 Düşünen Sınıflarda Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretimi* (s. 123-156). Ankara: Pegem Akademi.
- Toy, Binerd & Tosunoğlu, N.G.. (2007). Sosyal bilimler alanındaki araştırmalarda bilimsel araştırma süreci, istatistiksel teknikler ve yapılan hatalar. Gazi Üniversitesi Ticaret Ve Turizm Eğitim Fakültesi Dergisi. 1. 1-20.
- Ventura-Merkel, C., & Parks, E. (1984). *Intergenerational programs: A catalogue of profiles*. National Council on the Aging.
- Yapıcı, M. (2014). Yapılandırmacılık. İ. Yıldırım içinde, *Eğitim Psikolojisi* (s. 549-572). Ankara: Anı Yayıncılık.
- Yavuz, K. (2012). *Çocukta Dini Duygu ve Düşüncenin Gelişmesi*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Yıldırım, F. (2015). Çocukların Dünyasına Yaşlıları Dahil Etmek. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 275-296.
- Yıldız, M. (2007). *Çocuklarda Tanrı Tasavvurunun Gelişimi*. İzmir: İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları.
- Yusupu, R. (2017). Yaşlılık Sorunlarıyla Baş Etmede Maneviyat ve Manevi Danışmanlık. H. Ekşi içinde, *Psikoterapi ve Psikolojik Danışmada Maneviyat Kuramlar ve Uygulamalar* (s. 353-374). İstanbul: Kaknüs.